

УДК 316.653:316.42

Е.Г. ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА

ЗМІНА ХАРАКТЕРУ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Статтю присвячено розгляду соціальної пам'яті, яка змінюється у сучасному суспільстві. Визначено риси та ознаки зміни характеру соціальної пам'яті за останні десятиріччя. Установлено, що під впливом процесів глобалізації розширюються рамки соціальної пам'яті. Зміст соціальної пам'яті наповнюється екологічною інформацією та певною мірою залежить від уявлення щодо майбутнього. Також посилюється комунікаційна складова соціальної пам'яті.

Ключові слова: соціальна пам'ять, пам'ять, суб'єктність, майбутнє, минуле.

Соціальна пам'ять може стосуватися не тільки подій, вчинків людей у минулому. Певне коло об'єктів пам'яті охоплює світ неживої природи, речей, артефактів. Це можуть бути матеріальні свідчення культури минулого, речі, що нагадують минуле, фотографії, інші зображення минулих подій, людей тощо. Цей “речовий” компонент соціальної пам'яті можна розглядати з більш широких позицій, ніж просто як форму збереження пам'яті

Соціологія речей передбачає, що речі можуть бути елементом соціальної взаємодії. Так, гроші є річчю. Але вони включені у ланцюги соціальних взаємовідносин, тому вони є також соціальними акторами. Але це “соціальні актори – не люди” [1]. Отже, пам'ять стосовно речей минулого також має соціальний характер. Завдяки пам'яті речі стають “соціальними акторами – не людьми” у взаємовідносинах між минулим та сьогоденним. Речі розмивають міжпоколінні межі. Вони можуть бути матеріалізованою, уречевленою пам'яттю і переходити від власника до власника крізь покоління. До вивчення соціальної пам'яті може бути застосована концепція “актор-мережа”, де мережеві відносини стосовно пам'яті виглядають як вертикальна у часі мережа. І в цій мережі речі мають досить велике значення.

Здатність та потреба бути суб'єктом соціальної пам'яті, залучитися до колективної, групової пам'яті відображає рівень соціальної зрілості, соціалізованості, громадянськості, національної свідомості особи.

Соціальна активність індивіда пов'язана зі здатністю його бути носієм соціальної пам'яті. Людина настільки соціальна наскільки вона здатна пам'ятати. Залучення особи до соціальної пам'яті формує її соціальну суб'єктність. Все це й зумовило актуальність теми статті.

Метою статті є розгляд змін характеру соціальної пам'яті у сучасному суспільстві.

Починаючи з 50-х рр. ХХ ст., соціальні дослідники звернулися до з'ясування змісту феномену соціальної пам'яті, що знайшло своє відобра-

ження в працях М. Хальбвакса, Я. Ассмана, Я. Ребане, В. Колеватова, Ю. Левади, Ю. Лотмана, Л. Стародубцевої, Н. Корабльової, О. Фостачук, Л. Газнюк, Г. Коньшиної та ін.

Особливе місце в осмисленні соціальної пам'яті належить А. Бергсону. При з'ясуванні специфіки соціальної пам'яті, її інновацій у нагоді стали наукові праці соціологів і психологів – Е. Дюркгейма, Л. Виготського, С. Рубінштейна, П. Зінченка, Л. Ельконіна.

Змістовними для вивчення проблематики соціальної пам'яті є дослідження видатних українських соціологів, зокрема А. Ручки, Н. Победи, Н. Костенко, В. Бакірова, І. Попової, О. Фостачук.

Згідно зі словниковим визначенням, “суб’єктність – властивість індивіда бути суб’єктом активності. Стосовно людини “бути суб’єктом” – означає бути носієм ідеї Я, а це, у свою чергу, означає, що людина мислить, сприймає, переживає і здійснює себе як причину себе самого. Потреба людини виступити перед собою, випробувати себе у своїй першопричинності щодо світу, зрештою, обґрунтувати перед собою тотожність “Я = Світ” [2].

Згідно з думкою Л. Сокурянської, до показників соціальної суб’єктності належить психологічна готовність індивіда до самостійної діяльності, його теоретична та практична підготовленість до неї, відповідальність за результати, готовність до ризику, здатність впливати на інші соціальні суб’єкти тощо. Чинником та одночасно показником соціальної суб’єктності є адаптивно-інноваційний потенціал особистості, який визначається як її здатність перебувати своєю свідомістю та поведінку відповідно до соціокультурних умов, що змінюються [3, с. 7]. Соціальна пам’ять зумовлює дієвість особи, спрямованої на закріплення ідентичності та збереження життєздатності соціуму. Соціальна пам’ять мотивує індивіда на соціально значущу діяльність та відповідальне ставлення до здобутків минулих поколінь.

Соціальна пам’ять соціуму може змінюватися за декількома параметрами. Природно, що постійно змінюється зміст пам’яті: відбувається оновлення її багажу. Далі змінюються пріоритети, акценти, повнота пам’яті.

Ступінь докладності інформації, що належить до змісту пам’яті, також зазнає змін. Чим віддаленіша подія, тим докладність зменшується. Звичайно, повнота знань, співвідношення деталей та узагальнень в історичній пам’яті залежить від її носія. Якщо це професійний історик чи особа, що особливо цікавиться подіями минулого, то докладність змісту пам’яті значно більша, ніж у пересічного громадянина. Взагалі для соціальної пам’яті притаманний високий рівень узагальнення. У пам’яті актуалізовано лише саму подію без деталей її звершення, головні персонажі події – також без біографічних та інших деталей. Центральним пунктом соціальної пам’яті є оцінювання події і її діючих осіб, оцінка важливості події та осіб для подальшого розвитку соціуму, для сучасності, оцінювання модальності події: позитивна чи негативна подія з боку моралі, політики, інтересів соціуму.

Для особистої пам'яті про події, що мали загальний соціально значущий характер, притаманна деталізація й індивідуалізація. Події особистої історії відбуваються на фоні загальної історії країни. Особистий характер пригадування накладає відбиток особливостей індивіда. Він бачить події зі свого боку, з погляду своїх інтересів та свого масштабу знання та розуміння подій. Такі записи потребують особливої техніки інтерпретації. Теорію інтерпретації в рамках епістемології розробляли герменевтики. Епістемологія розрізняє декларативну пам'ять і документальний доказ за допомогою архіву. Особлива роль в інтерпретації свідчень пам'яті належить герменевтиці, яка спеціально вивчає способи інтерпретації різних текстів, у тому числі текстові записи спогадів. Теорія інтерпретації текстів була розроблена в працях Г.-Г. Гадамера і П. Рікьора [4].

Під впливом процесів глобалізації розширюються рамки соціальної пам'яті. Вона може охоплювати не тільки події цього соціуму, але й міжнародні події. Хоча і раніше людська пам'ять включала події, що стосуються інших країн, але глобалізація значно розширила межі об'єктів соціальної пам'яті. Особливо це стосується подій, що мали значення для всього світу, наприклад, карибська криза, війни на Близькому Сході, освоєння космосу тощо.

У зв'язку із загрозою екологічних катастроф все більше місця у соціальній пам'яті займають не історичні події, а природні, кліматичні. ЗМІ постійно нагадують, який клімат був у минулому, яка погода була у цю пору року у минулому тощо. Отже, можна сказати, що зміст соціальної пам'яті наповнюється екологічною інформацією. Включення компонентів середовища країни та людства в цілому як значущих для пам'яті видається суттєвим аспектом змін соціальної пам'яті в новітню добу.

Зміст та значення соціальної пам'яті певною мірою залежить від уявлення щодо майбутнього. Песимістичне ставлення до майбутнього знецінює минуле. Велич минулого укріплює позитивну оцінку майбутнього.

Діалектичні стосунки минулого та майбутнього знайшли відображення у парадоксальній формулі “пам'ять щодо майбутнього”, яка втілювалася у художньої творчості. Загадаємо, наприклад, фільм “Спогад про майбутнє”. Це західнонімецький науково-популярний документальний фільм, знятий австрійським режисером Харальдом Райнлем у 1970 р. за мотивами книг швейцарського публіциста й уфолога Еріха фон Денікена “Колісничі богів” і “Повернення до зірок”. Японські кінематографісти зняли мультфільм для дорослих з такою самою назвою. Три визнані майстри японської анімації представили три новели про найближче майбутнє людства, те майбутнє, якого може і не бути, але небезпека повороту подій у це русло існує в нашому житті постійно.

У своїй пам'яті людина шукає відповідь на запитання щодо майбутнього. “У мисленні будь-якого історика сьогодення і майбутнє обов'язково присутні, саме крізь цю призму він дивиться на події і факти минулого”, – цілком справедливо стверджує сучасний філософ В. Пантін [5, с. 124].

За аналогією математичної операції екстраполяції, завдяки якій закономірність, що виявлена у минулому, продовжується на майбутнє, людина спирається на свою пам'ять щоби створювати концепцію щодо майбутнього. В. Пантін прямо стверджує, що історія не повинна займатися виключно окремими фактами минулого, а має вивчати тенденції історичного розвитку, які можуть тривати в сьогоденні і майбутньому [5, с. 124]. На цю думку спирається концепція історичного прогнозування. До авторів, які здійснювали прогнозування таким способом, можна віднести Н.Д. Кондратьєва, Ф. Броделя, А.М. Шлезінгера, С. Хантінгтона та ін.

Фундаментальна якість минулого полягає в тому, що його не можна виправити. Але його можна будь-як інтерпретувати. Саме процедура пояснення минулого є засобом компенсувати неможливість вплинути на це минуле. Це дискурсивний засіб впливу на минуле, можливість сконструювати певний варіант минулого і зафіксувати цей варіант у пам'яті. Деякі видатні історики, філософи, наприклад, К. Маркс, В.О. Ключевський, А.Дж. Тойнбі, М. Блок, Ф. Бродель, І. Валлерстайн, прямо намагалися на ґрунті вивчення історії будувати моделі майбутнього суспільства

Дискурсивне моделювання минулого може здійснюватися для прогнозування майбутнього. На відміну від минулого, майбутнє можна планувати, конструювати, намагатися змінювати. На майбутнє людина може впливати, творити його свідомо. Є, звичайно, фаталістичні концепції майбутнього, згідно з якими воно підкоряється долі. Але більш поширеною є думка щодо можливості свідомо будувати майбутнє. Особливо ця думка окріпла під впливом концепції суспільства, що рефлектує. Сучасне суспільство постійно вивчається, існує високий рівень рефлексії щодо його закономірностей. Отже, можна будувати прогнози майбутнього за різними моделями, включаючи в них різні умови. "Історія не повинна займатися тільки минулим, – вважає сучасний футуролог Г. Кваша, – історія має вивчати історичний процес, який пронизує життя наскрізь, сполучаючи минуле і майбутнє. При цьому способи опису минулого і майбутнього не повинні принципово відрізнятися" [6]. Тобто цей автор пропонує дискурсивний метод вивчення як минулого, так і майбутнього. "Якість опису майбутнього цілком залежить від якості історичної теорії... Історична теорія має бути абсолютно симетричною як вперед (у майбутнє), так і назад (у минуле). І для істинного історика (не архівіста, а історика) абсолютно однаково, чим займатися: минулим чи майбутнім", – вважає Г. Кваша, підкріплюючи цим аргументом свій дискурсивний підхід до минулого.

У певному значенні із застереженнями можна обережно стверджувати, що майбутнє є функцією минулого. Спираючись на цей підхід, вчені здійснюють систематичне вивчення минулого саме для прогнозування майбутнього. У цьому вбачається завдання численних моніторингових систематичних вимірювань, спостережень за економічними, соціальними, екологічними та іншими процесами в суспільстві. Завдяки моніторингу до-

кументується кожний даний момент сучасності, порівнюється з минулим і здійснюється екстраполяція в майбутнє.

Формування документальної бази дає можливість підкріплювати пам'ять фактами, що безперечні. Отже завдяки документуванню вчені намагаються запобігти вільному трактуванню історії, турбуються про формування пам'яті, що підкріплюється фактами.

Однією з характерних рис колективної пам'яті останніх років є актуалізація спогадів щодо голодомору. Масштабна інформаційна кампанія на державному рівні, міжнародні заходи щодо визнання голодомору як геноциду сприяли закріпленню цієї сумної події в історії нашої країни у колективній пам'яті.

Необхідні відповідні технології пам'яті, які дають змогу формувати, підтримувати, зберігати пам'ять про події, що були важливими для історії країни. Перш за все, така технологія необхідна для збереження пам'яті про голодомор.

Ми зобов'язані зберегти пам'ять про мільйони загиблих від голодомору, щоб народ не забув, як ці люди загинули.

За допомогою організації досліджень, освітньої діяльності і документування голодомору слід прагнути до того, щоб і подальші покоління знали про трагедію, яка забрала життя українських селян. Зараз, коли голодомор залишається у минулому і стає історією, необхідно зробити все, щоб у наступних поколіннях залишилися записи, фотографії й інші матеріали, які ще можна зібрати. Важливо зберегти ці свідчення для подальших поколінь – для тих, хто вже не зможе спілкуватися з жертвами голодомору.

Необхідно ініціювати і підтримувати проекти за такими напрямками: проекти, пов'язані з архівами; підготовка учителів; розробка навчальних планів і виховних матеріалів; освітні програми; музеї й експозиції; створення пам'ятників, присвячених голодомору; відвідування молоддю пам'ятників, присвячених голодомору; дослідження та публікації.

Актуалізація минулого відбувається більш інтенсивно, коли зменшується мобілізаційна енергія майбутнього. Коли люди перестають жити майбутнім, черпати в ньому мотив для існування, вони обертаються в минуле і в ньому починають шукати сенси свого життя. Про соціум можна сказати так само, як і про людину: якщо для неї вичерпався ресурс майбутнього вона починає жити виключно минулим. Для нашого часу характерна невизначеність майбутнього, отже, люди живуть спогадами про минуле. Здебільшого цим минулим є радянська доба. Значна частина людей, які мали досвід життя в радянські часи, саме цей період актуалізують у своїй колективній пам'яті. Сумне минуле зазвичай витісняється з пам'яті. Або пам'ять вибірково залишає в минулому здебільшого позитивні аспекти життя, а негативне приглушується.

На сьогодні посилюється значення комунікаційно-інформаційного аспекту соціальної пам'яті.

У сучасному інформаційному суспільстві з його розвинутою комунікацією за допомогою комп'ютерної техніки та Інтернету посилюється комунікаційна складова соціальної пам'яті. Завдяки Інтернету інформація щодо подій минулого актуалізується значно інтенсивніше й легше, ніж у книжкову добу. Великого значення набувають також соціальні мережі, через які розповсюджується інформація, до якої в людині може бути більше довіри, ніж до інформації від офіційних джерел. Соціальна пам'ять набуває форми інформаційної хмари і зберігається в колективній системі комп'ютерної пам'яті – хмарі. Фахівці стверджують, що інформація, яка перебуває в хмарі, не може бути знищена і зберігається дуже довго. Соціальна пам'ять завдяки Інтернету забезпечується поінформованістю щодо її змісту усіх зацікавлених осіб. Стан соціальної пам'яті залежить від поінформованості й обізнаності великої кількості людей. Дійсно, чим більше людей поінформовані щодо події певного минулого, будь-якої інформації, що належить змісту колективної пам'яті, тим більшого значення набуває соціальна пам'ять, тим більше ймовірність запобігти забуттю. І навпаки, чим соціальна пам'ять активніша, тим люди будуть більше знати про події минулого. Саме цей ефект взаємозалежності соціальної й індивідуальної пам'яті найкраще забезпечується Інтернетом та соціальними мережами. І хоча фахівці зазначають наявність парадоксу Інтернету, коли люди механічно “скачують” інформацію, але її не засвоюють, все ж таки сама наявність інформації про події вже має велике значення для закріплення та функціонування соціальної пам'яті.

Вивчення різних аспектів соціальної пам'яті останніми роками поширюється в Україні та за кордоном. Створився спеціальний напрям наукових досліджень під загальною назвою Memory Studies. Активізувались міжнародні конференції з цієї тематики, випускається численна література. Існують спеціальні видання, де обговорюються форми і напрями дослідження в цій сфері, а також містяться дискусії з теоретичних, емпіричних і методологічних питань вивчення соціальної пам'яті. Розглядаються соціальні, культурні, когнітивні, політичні і технологічні зрушення, що впливають на причини, зміст і форми колективної пам'яті і забуття [7].

Висновки. Отже, зміна характеру соціальної пам'яті за останні десятиріччя визначається такими рисами й ознаками.

1. Однією з характерних рис колективної пам'яті останніх років є актуалізація спогадів щодо голодомору. Масштабна інформаційна кампанія на державному рівні, міжнародні заходи щодо визнання голодомору як геноциду сприяли закріпленню цієї сумної події в історії нашої країни у колективній пам'яті.

2. Інформаційне суспільство посилює комунікаційну складову соціальної пам'яті. Завдяки Інтернету інформація щодо подій минулого актуалізується значно легше, ніж у книжкову добу. Соціальна пам'ять набуває форми інформаційної хмари і зберігається в колективній системі комп'ютерної пам'яті – хмарі.

3. Великого значення набувають соціальні мережі, через які розповсюджується інформація щодо змісту колективної пам'яті, до якої у людині може бути більше довіри, ніж до інформації з офіційних джерел. Завдяки цьому створюється альтернативне джерело інституалізації соціальної пам'яті.

4. Загрози екологічних катастроф сприяють тому, що все більше місця в соціальній пам'яті займають не історичні події, а природні, кліматичні.

5. Інтенсифікуються дослідження щодо соціальної історичної пам'яті як в Україні, так і в інших країнах, у форматі так званих "Memory Studies".

Список використаної літератури

1. Латур Б. Когда вещи дают отпор: возможный вклад "исследований науки" в общественные науки [Электронный ресурс] / Б. Латур // Вестник Моск. ун-та. Сер. "Философия". – 2003. – № 3. – Режим доступа: <http://philosophy.ru/library/latour/whenthings.html>.

2. Яценко Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н.Е. Яценко. – СПб. : Лань, 1999. – 528 с.

3. Сокурняська Л.Г. Ціннісна детермінація становлення соціальної суб'єктності студентства в умовах соціокультурної трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук : спец. 22.00.04 "Спеціальні та галузеві соціології" / Л.Г. Сокурняська ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 36 с.

4. Немцев М.Ю. О понятии "текст" в философской герменевтике (Г.-Г. Гадамер и П. Рикёр) / М.Ю. Немцев // Вестник Томск. гос. ун-та. – 2008. – № 309. – С. 36–39.

5. Пантин В.И. Философия исторического прогнозирования: ритмы истории и перспективы мирового развития в первой половине XXI века / В.И. Пантин, В.В. Лапкин. – Дубна : Феникс+, 2006. – 448 с.

6. Кваша Г. Историческое прогнозирование [Электронный ресурс] / Г. Кваша // Зазеркалье. – 2007. – № 167. – Режим доступа: <http://www.xsp.ru/sh/pub/outpub.php?id=471>.

7. Memory studies [Электронный ресурс]. – 2008–2013. – Режим доступа: <http://mss.sagepub.com/>

Стаття надійшла до редакції 11.02.2013

Позднякова-Кирбятъева Э.Г. Изменение характера социальной памяти в современном обществе

Статья посвящена рассмотрению социальной памяти, которая изменяется в современном обществе. Определяются черты и признаки изменения характера социальной памяти за последние десятилетия. Установлено, что под воздействием процессов глобализации расширяются рамки социальной памяти. Содержание социальной памяти наполняется экологической информацией и в известной степени зависит от представления относительно будущего. Также усиливается коммуникационная составляющая социальной памяти.

Ключевые слова: *социальная память, память, субъектность, будущее, прошлое.*

Pozdnyakova-Kirbatyeva E.G. The changing nature of social memory in modern society

The article is devoted consideration of social memory which changes in modern society. Lines and signs of change of character social memory are determined for the last decades. Examined, that the scopes of social memory broaden under act of processes of globalization. The table of contents of social memory is filled with ecological information and to a certain extent depends on presentation relatively future. The of communication constituent of social memory increases also.

Key words: *social memory, memory, future, the pas.*